

Utlandsinvesteringar och Policy-implikationer

Rapport till Ekonomikommisionen
av
Thomas Andersson

Industriens Utredningsinstitut (IUI)
Box 5501
114 85 STOCKHOLM

Sammanfattning

Den svenska ekonomin präglas av omfattande investeringar i utlandet och en betydande obalans i förhållande till inflödet. Utlandsinvesteringarna ökade kraftigt under senare hälften av 1980-talet, då de huvudsakligen inriktades på EG-marknaden. Hemmaverksamheten har i hög grad länkats till dotterbolagen, vilka bl.a. blivit viktiga mottagare för exporten. Studien redovisar vidare en tillbakagång för verkstadsindustrin i Sverige medan basindustrin klarat sig bättre. Analyser på företagsnivå visar en svag produktivitetsutveckling vilken hänger samman med uppgradering av avancerad verksamhet i utlandet, kortare förädlingskedjor i Sverige och ökad insatsvaruexport. Lägre kostnader räcker inte för att förbättra industriklimatet i Sverige. Studien betonar vikten av förutsättningar för investeringar i produktion, effektiva belöningsstrukturer på arbetsmarknaden och mekanismer som knyter lönerna till produktivitetsutvecklingen, samt åtgärder vilka överbryggat gapet mellan forskningen och nya kommersiella produkter.

Introduktion

De svenska företagen har länge haft betydande utlandsinvesteringar, vilket ansetts vara en naturlig följd av ekonomins begränsade storlek, och vikten av närvaro på utländska marknader. Samtidigt som industrins utveckling i Sverige reser åtskilliga frågetecken har emellertid väsentliga förändringar ägt rum i utlandsinvesteringarnas karaktär och förhållande till verksamheten i hemlandet. De uppenbara problemen i svensk ekonomi, liksom övergången från "fast" till "flytande" växelkurs, ger anledning att se över de faktorer som formar industrins inriktning och tillväxt i en tid då företagen blir alltmer rörliga över gränserna.

Mot denna bakgrund ges här en översikt av industrins utlandsinvesteringar och deras betydelse för verksamheten i Sverige. Tyngdpunkten ligger på de svenska direktinvesteringarna i utlandet, medan obalansen i ut- och inflöden behandlas mer kortfattat. Samspelet mellan dotterföretagen och de svenska moderbolagen analyseras med hjälp av IUI:s databas över de svenska multinationella industriföretagens verksamhet hemma och i utlandet.¹ Vidare diskuteras hur utlandsinvesteringarna påverkats av utvecklingen i EG och, framför allt, av

¹ IUI:s databas bygger på en enkät vilken sedan 1965 uppdaterats ungefär vart fjärde år, nu senast till 1990. Samtliga svenska industriföretag med dotterbolag i utlandet omfattas och svarsfrekvensen har genomgående varit hög – över 90 % för tidigare år och hittills ca 85 % för 1990. Siffrorna för det senaste året är ännu preliminära, och kan bli föremål för mindre förändringar. Företagen som ingår i enkätmaterialen svarar för mer än hälften av Sveriges totala export, och för en stor del av industrins sysselsättning, produktion och forskning.

förhållandena i den svenska ekonomin. Slutligen redogörs för de policyåtgärder som anses vara av särskild betydelse för en gynnsammare utveckling av industrin i Sverige.

Uttalad asymmetri

En ökad integration av faktor- och varumarknader, inte minst på regional basis, har under senare år ökat det ömsesidiga beroendet mellan nationella ekonomier. De främsta aktörerna i denna internationalisering är de multinationella företagen, vilka genom direktinvesteringar kontrollerar produktionsfaktorer i mer än ett land.² Direktinvesteringar har fått stor betydelse för inriktningen av produktionen, tillväxten och välfärden i olika länder. Ungefär en fjärdedel av varuhandeln i världen och merparten av teknologiöverföringen mellan länder äger idag rum inom multinationella företag.

Handel inom branscher och enskilda företag låter sig inte förklaras av traditionella modeller för handel och faktorrörelser. I motsats till portföljinvesteringar har direktinvesteringar inget klart samband med skillnader i avkastningen på kapital mellan länder. Den nu förhärskande synen relaterar multinationella företag till företagsspecifika tillgångar vilka med fördel "internaliseras" i organisationen även då de lokaliseras på främmande marknader (Dunning [1977], Caves [1982]).

De multinationella företagen är betydelsefulla inte enbart genom att de själva kan erbjuda arbetstillfällen eller överföra teknologi mellan länder, utan också genom samverkan med aktörer på lokala marknader. De senare omfattar mindre och medelstora industri- och tjänsteföretag, ofta med begränsade möjligheter att själva samla och utvärdera information i utlandet. Därigenom blir de multinationella företagen väsentliga för utformningen av den ekonomiska politiken i vidare mening.

Som framgår av andra kolumnen i *Tabell 1* hör Sverige till de nationer som har mest utlandsinvesteringar i förhållande till ekonomins storlek. Inget av länderna med till närmelsevis lika stora utlandsinvesteringar relativt sett har emellertid en lika markant obalans mellan in- och utflöden som Sverige. *Tabell 2* visar att detta är särskilt accentuerat inom tillverkningsindustrin, där stocken av ingående i förhållande till utgående direktinvesteringar krympte från 15 % 1986 till 14 % 1990. Mätt över samtliga branscher uppgick de ingående investeringarna 1990 till 33 % av de utgående, jämfört med 38 % fyra år

² Med direktinvesteringar avses tillräckligt stora aktieposter för att etablera långvarig kontroll över ett företag i ett annat land. En vanlig gräns är 10 % av aktiekapitalet. En andel på 50 % används här som definition på svenska "direktinvesteringar" eller "utlandsinvesteringar".

tidigare. Också vad gäller antalet anställda föreligger en påtaglig obalans inom tillverkningsindustrin, även om ökningen mellan 1970 och 1989 varit klart snabbare för de ingående direktinvesteringarna — 190 % jämfört med 104 % för de utgående.

Tabell 1 Direktinvesteringar för OECD-länderna 1985—1988

Land	Genomsnitt utgående direktinvesteringar (miljarder USD)	Genomsnitt utgående direktinvesteringar i förhållande till BNP 1986 (procent)	Genomsnitt ingående direktinvesteringar i relation till utgående (procent)
Sverige	3.8	3.3	0.18
Finland	1.2	1.9	0.19
Norge	1.0	1.4	0.28
Österrike	0.3	0.2	1.22
Schweiz	3.3	2.4	0.33
Storbritannien	24.7	5.3	0.46
Västtyskland	9.7	1.1	0.15
Frankrike	8.9	1.2	0.58
Italien	3.5	0.5	0.89
Nederländerna	4.7	2.7	0.52
Belgien och Lux.	2.6	2.3	1.10
Spanien	0.8	0.3	5.56
USA	29.3	0.7	1.49
Kanada	5.0	1.5	0.36
Japan	22.7	1.1	0.02
Australien	4.6	2.5	0.85

Källa: OECD.

Tabell 2 Svenska ingående och utgående direktinvesteringar

	Stockvärden, direktinvesteringar, (miljarder kronor i löpande priser)					
	Samtliga branscher			Tillverkningsindustri		
	1986	1990	ökning 1986-1990	1986	1990	ökning 1986-1990
Utgående direktinvesteringar	104	206	98 %	67	185	176 %
Ingående direktinvesteringar	39	68	74 %	10	25	150 %
Ingående/utgående	38 %	33 %		15 %	14 %	

	Antalet anställda (tusentals)					
	Samtliga branscher			Tillverkningsindustri		
	1970	1989	ökning 1970-1989	1970	1989	ökning 1970-1989
Svenska dotterbolag i utlandet	—	590*	—	222	452	104 %
Utländska dotterbolag i Sverige	82	202	146 %	42	122	190 %
Ingående/utgående	—	41 %		19 %	27 %	

* = 1990

Källa: Bearbetning av SCB:s kartlägningsundersökning.

Även om Sverige i en internationell jämförelse har blygsamma ingående direktinvesteringar, är den huvudsakliga skillnaden att måttligt stora inflöden sammanfallit med mycket stora utflöden. De senare har inneburit en omfattande internationalisering av de svenska multinationella företagen. *Diagram 1* visar utvecklingen av försäljningens fördelning mellan Sverige och utlandet för s.k. genomgående företag i enkätmaterialen.³ Den svenska marknadens andel har krympt kontinuerligt, från 37 % 1965 till endast 16 % 1990. Motsvarande förändring i produktionen framgår av *Diagram 2*. Hemmaproduktionens andel minskade från 56 % 1965 till 41 % 1986. Den snabbaste nedgången har dock ägt rum under de senaste åren. År 1990 uppgick de svenska koncernföretagens andel av produktionen till mindre än 34 %.

³ Med "genomgående företag" menas de för vilka uppgifter finns tillgängliga vid varje mätillfälle.

Diagram 1 Fördelning av de svenska koncernernas försäljning hemma och utomlands över tiden, procent

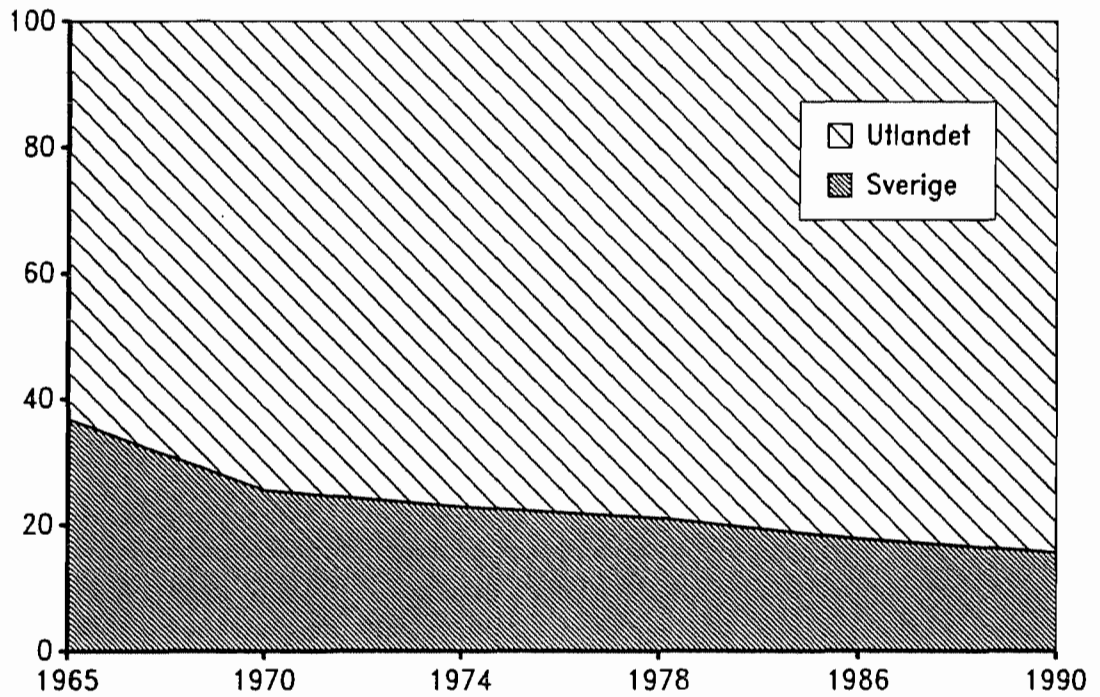
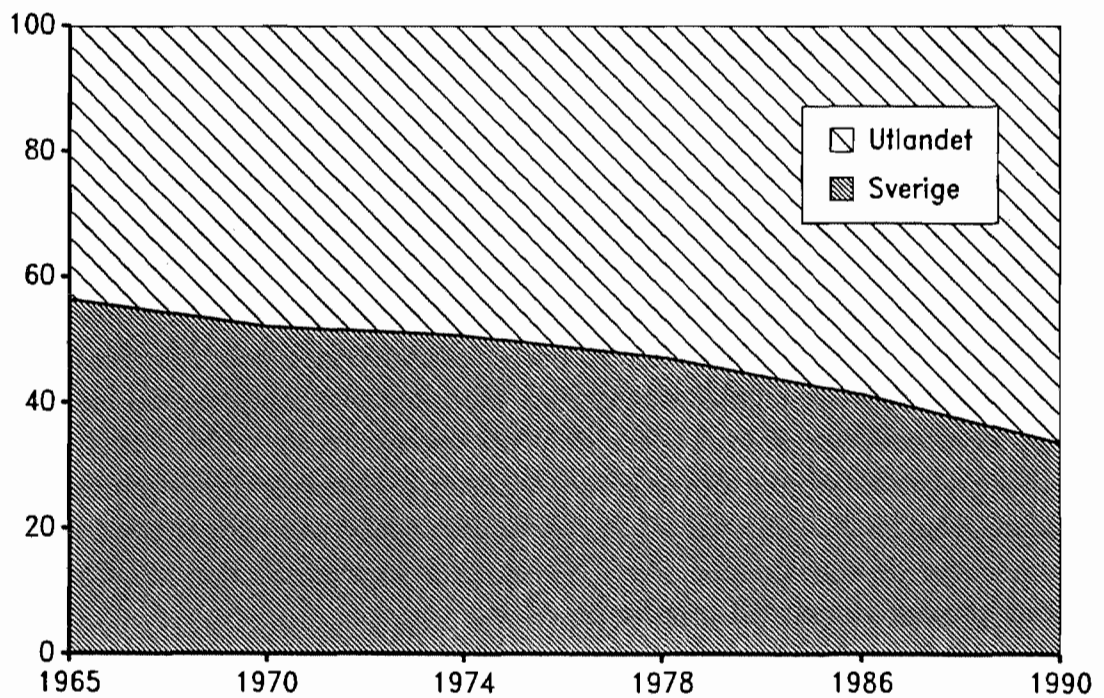
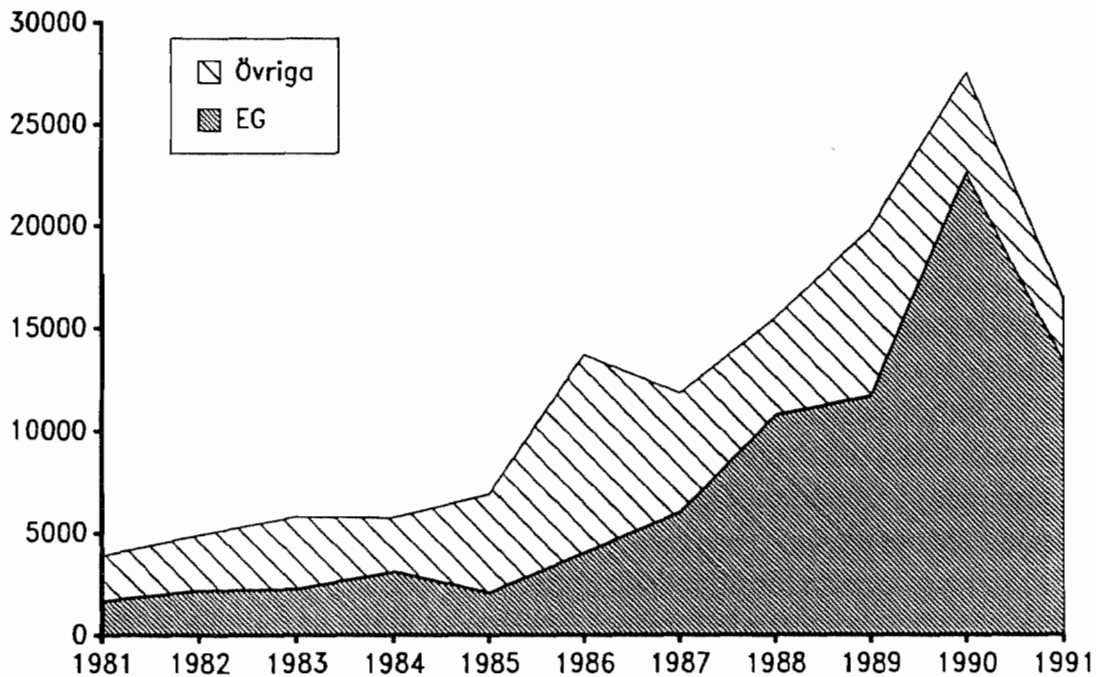

Diagram 2 Fördelning av de svenska koncernernas produktion hemma och utomlands över tiden (procent)

De svenska utlandsinvesteringarna ökade särskilt kraftigt under sista hälften av 1980-talet. I det första skedet utgjorde Nordamerika den huvudsakliga destinationen, då stark efterfrågan parallellt med en finansiell försvagning av de amerikanska företagen attraherade investerare från hela världen. Efter 1986 blev EG alltmer dominerande som mottagare. För perioden 1984 till 1991 som helhet mottog EG svenska direktinvesteringar för motsvarande 172 miljarder kronor i nominella värden, medan siffran för USA var 39 miljarder. *Diagram 3* visar EG:s andel då fastigheter och återinvesterade vinstmedel exkluderats. Tillverkningsindustrins andel av direktinvesteringarna i EG sjönk från ca 70 % i början av 1980-talet till ca 50 % mot slutet av decenniet. Vidare dominerade pappers- och massaindustrin tillverkningsindustrins investeringar i EG under 1989 och 1990. EG:s ökade betydelse var emellertid påtaglig inom praktiskt taget samtliga branscher.

Diagram 3 Totala svenska direktinvesteringar (netto) i 1980 års priser, fördelade på EG och övriga länder. Fastigheter och återinvesterade vinstmedel är exkluderade

Anm.: Fastighetsinvesteringar tillåtna först fr.o.m. 1987, de exkluderas i diagrammet för att erhålla jämförbarhet över tiden. Återinvesterade vinstmedel redovisas ej länderfördelat i Riksbankens statistik, varför även de exkluderas.

Källa: Sveriges Riksbank.

Som diskuteras vidare nedan har investeringarna i EG medfört en förändrad relation mellan moderbolagen i Sverige och utlandsverksamheten över lag. *Diagram 3* visar även att en viss nedgång ägde rum i utflödet under 1991. Under 1991 och 1992 noterades samtidigt en ökning i inflödet av direktinvesteringar till Sverige.

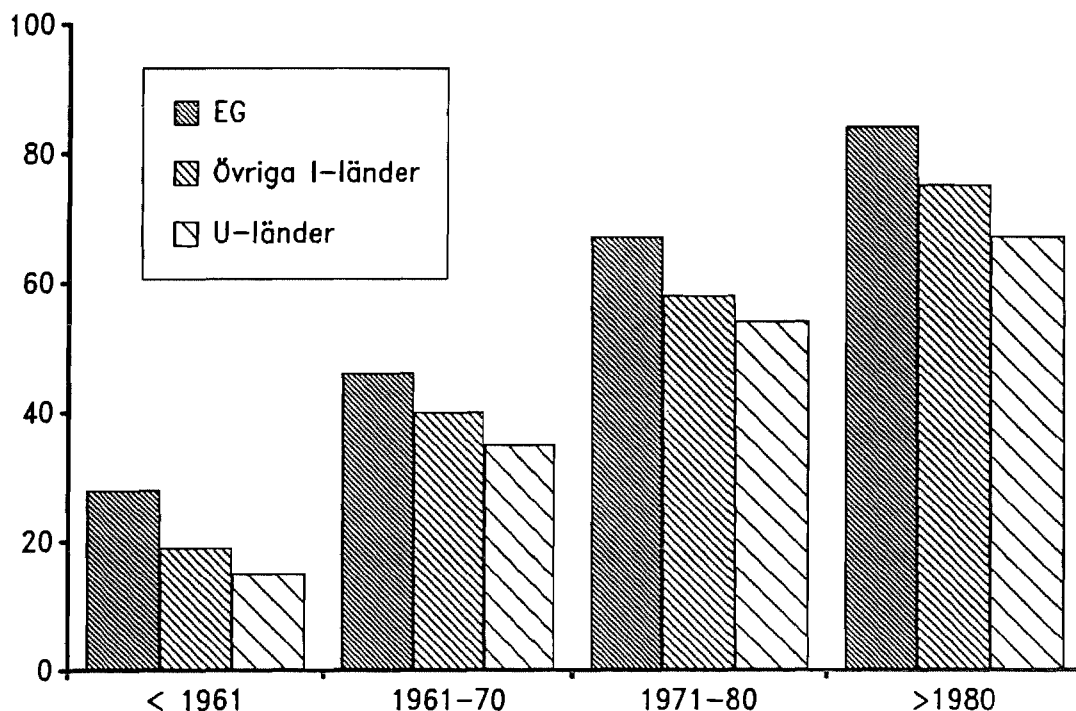
Förändrade strukturer i utlandet

Frågan om hur direktinvesteringar påverkar välfärden i olika länder har genom åren vållat åtskillig debatt. Deras förhållande till handeln har ofta stått i centrum för analysen, och då inte minst frågan om huruvida direktinvesteringar utgör komplement eller substitut till export från hemlandet. Utlandsinvesteringar leder till att tidigare export "ersätts" med lokal produktion. Å andra sidan ökar möjligheterna att anpassa produkter till utländska marknader och förbättra servicen, vilket kan ge större total försäljning och mer export av insatsvaror. Nettoeffekten beror på hur mycket export som ersätts och hur mycket som tillkommer. Baserat på studier av amerikanska resp. svenska företag, fann Bergsten m.fl. [1979] och Swedenborg [1982] positiva effekter på export från hemlandet. Vidare har analyser av amerikanska företag på branschnivå funnit att utlandsinvesteringar ökat de amerikanska företagens teknologiska kompetens, utan att detta skulle ha lett till större läckage av kunskap till utländska konkurrenter (Mansfield och Romeo [1980], Mansfield m.fl. [1983]).

Bilden av huvudsakligen positiva effekter av utlandsinvesteringar för verksamheten i hemlandet har med tiden börjat ifrågasättas i det svenska fallet. När exempelvis export från dotterbolag i utlandet relateras till exporten från Sverige framträder negativa effekter i synnerhet från slutet av 1970-talet (Svensson [1993]). Faktum är att utlandsinvesteringarna i viktiga avseenden ändrat karaktär under senare år, vilket gäller även för relationerna mellan moderbolagen och verksamheten i utlandet. Dessa förändringar är särskilt framträdande i EG. Följande kan noteras:

- *Etableringsformen* för utländska dotterbolag har skiftat från nyetablering till uppköp av redan existerande företag. *Diagram 4* visar att trenden är stabil över tiden och den samma i samtliga regioner, men andelen förvärv är särskilt hög i EG. Ungefär 80 % av samtliga förvärv under åren 1986 till 1990 ägde rum i EG.

Diagram 4 Andelen etableringar i form av uppköp av redan existerande företag, över tiden i skilda regioner (procent)

Källa: IUI:s enkätmaterial.

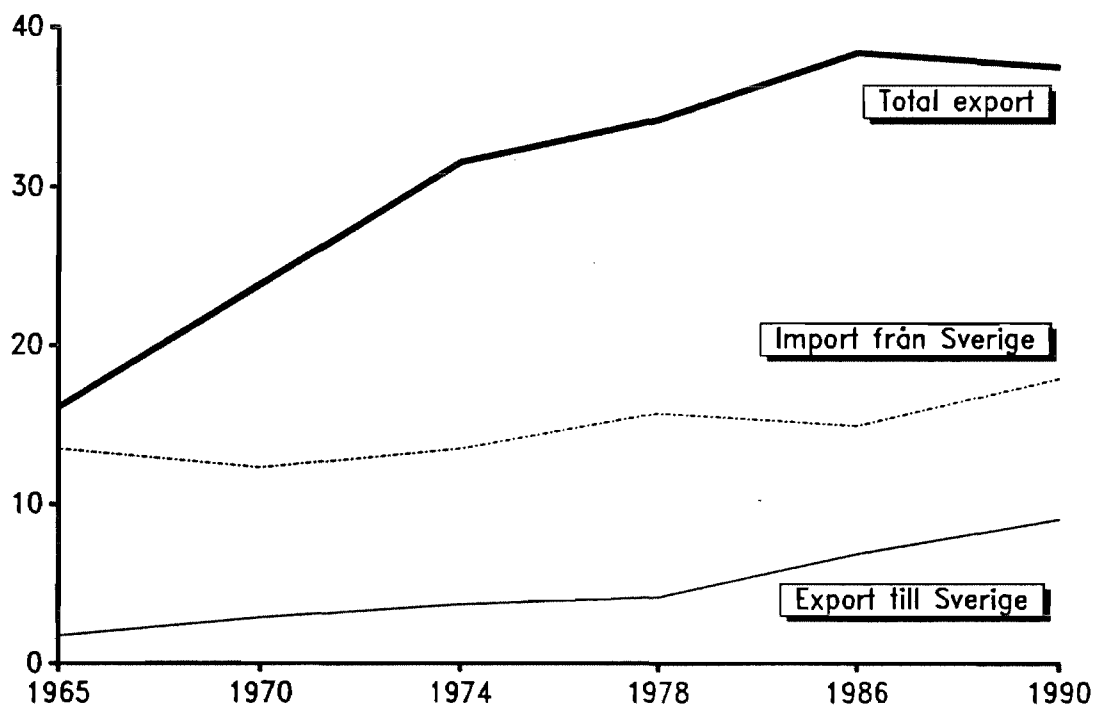
○ De producerande dotterbolagen blir allt viktigare som mottagare av export från de svenska moderbolagen. Detta gäller inte alla regioner, men det dominerande inflytandet utövas av verksamheten i EG. *Tabell 3* visar att andelen av exporten till de sex ursprungliga EG-länderna som gick till de producerande dotterbolagen ökade från 30 % 1986 till 46 % 1990. Samtidigt visade dotterbolagen i EG en klart ökad benägenhet att importera från moderbolaget i Sverige. Som framgår av *Diagram 5* nådde denna benägenhet 1990 nära 18 % av dotterbolagens totala omsättning. I andra regioner är dotterbolagen av betydligt mindre betydelse för exporten från Sverige (Andersson [1992a]).

Tabell 3 Exporten till producerande dotterbolag som andel av den totala exporten till regioner (procent) 1974—1990

År	EG6	EG3	Syd-EG	EFTA	Nordam.	Övr.I.	Afr.+As.	Latinam.
1974	34,8	15,1	26,8	16,9	17,1	46,4	6,1	49,9
1978	26,5	17,1	12,2	11,3	23,9	17,0	2,2	23,7
1986	30,5	12,7	19,8	9,2	14,7	30,7	1,2	35,6
1990	46,0	23,2	27,0	5,1	17,2	31,4	6,3	40,7

EG6 = de ursprungliga EG-länderna. EG3 = Danmark, Storbritannien och Irland.
 Syd-EG = Spanien, Portugal och Grekland. Övr.I = Japan, Australien och Nya Zealand.

Källa: IUI:s enkätmaterial.

Diagram 5 Handeln för de svenska dotterbolagen i EG (procent av dotterbolagens omsättning)

○ Dotterbolagen i EG har under 1980-talet blivit mer exportinriktade, vilket också framgår av *Diagram 5*. Detta är en naturlig följd av marknadsintegrationen i EG, vilken ökat möjligheterna att sälja över landgränserna. För andra regioner är utvecklingen blandad. Dotterbolagen i u-länderna minskade exempelvis sin benägenhet att exportera från 13 % av omsättningen 1986 till 8 % 1990.

○ Som även kan utläsas av *Diagram 5* redovisar dotterbolagen i EG en ökad benägenhet att exportera till Sverige. I EG uppgick de producerande dotterbolagens export till Sverige under 1990 till mer än hälften av vad de importerade från Sverige. Återigen avviker detta från utvecklingen på en del andra marknader. Dotterbolagen i EFTA minskade benägenheten att exportera till Sverige under samma period.

○ Inomföretagsexporten från Sverige till dotterbolagen i utlandet fick en markant förändrad sammansättning i slutet av 1980-talet. Medan exporten till dotterbolagen i EG fram till 1986 bestått av färdigvaror och insatsvaror till ungefär lika delar, ökade insatsvarornas andel till knappt 75 % 1990. Inomföretagsexporten till andra regioner försköts också mot insatsvaror, framförallt i Nordamerika och EFTA, men på en lägre nivå.

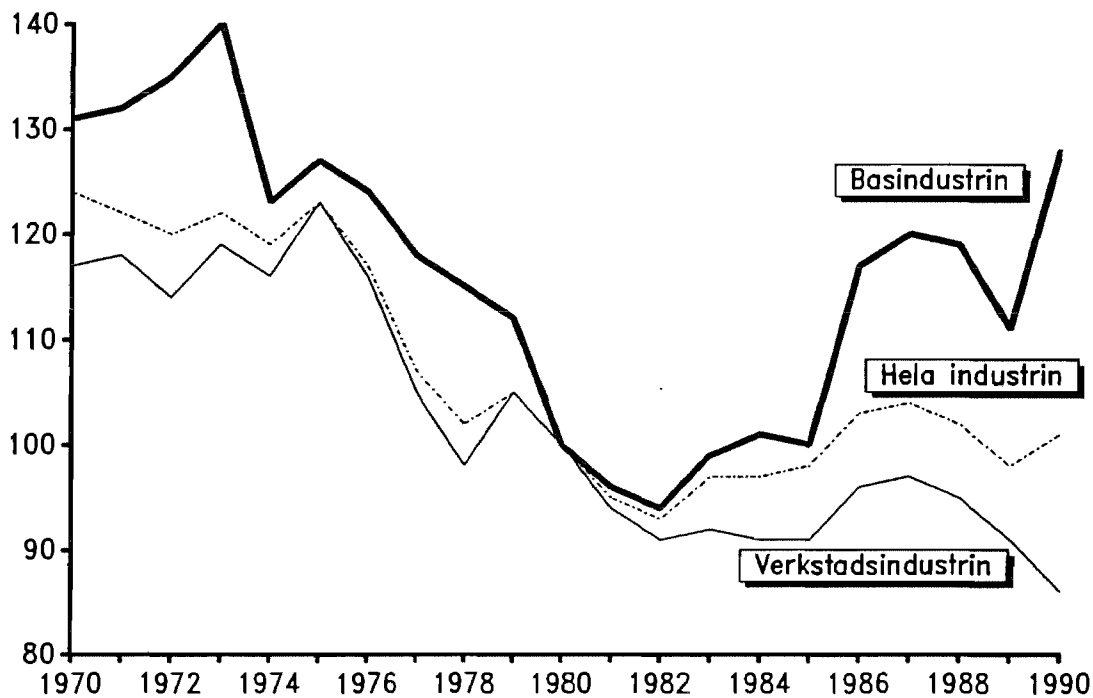
Ovanstående visar att de svenska multinationella företagens verksamhet i Sverige och i utlandet kommit att integreras allt kraftigare, i synnerhet vad gäller verksamheten i EG. Om även export till försäljande dotterbolag inkluderas, utgör inomföretagshandel upp till 80 % av företagens export.

Utveckling mot krympande industrisektor med lägre förädlingsvärde

Ett antal observationer talar för att industrin i Sverige är inne i ett förlopp som dels innebär en inriktning mot lägre förädlingsvärde i produktionen, och dels leder till en krympning av industrin som helhet. Industrins andel av BNP minskade från 26 % 1970 till under 20 % 1990. Denna utveckling förknippas ofta med basindustrins expansion och verkstadsindustrins tillbakagång.⁴ Beräknat på exportvärdet i löpande priser förlorade den totala industrin i Sverige under motsvarande tid knappt 20 % av sina världsmarknadsandelar. Som kan utläsas av *Diagram 6* härrör nedgången i marknadsandelar nästan enbart från verkstadsindustrin, vilken förlorat över 27 %. Medan basindustrin under senare år återhämtat sin ställning har verkstadsindustrins problem fortsatt. Av *Diagram 7* framgår vidare att basindustrin är särskilt väsentlig i exporten till EG, medan importen därifrån i hög grad består av differentierade verkstadsindustriprodukter (Finansdepartementet, 1992).

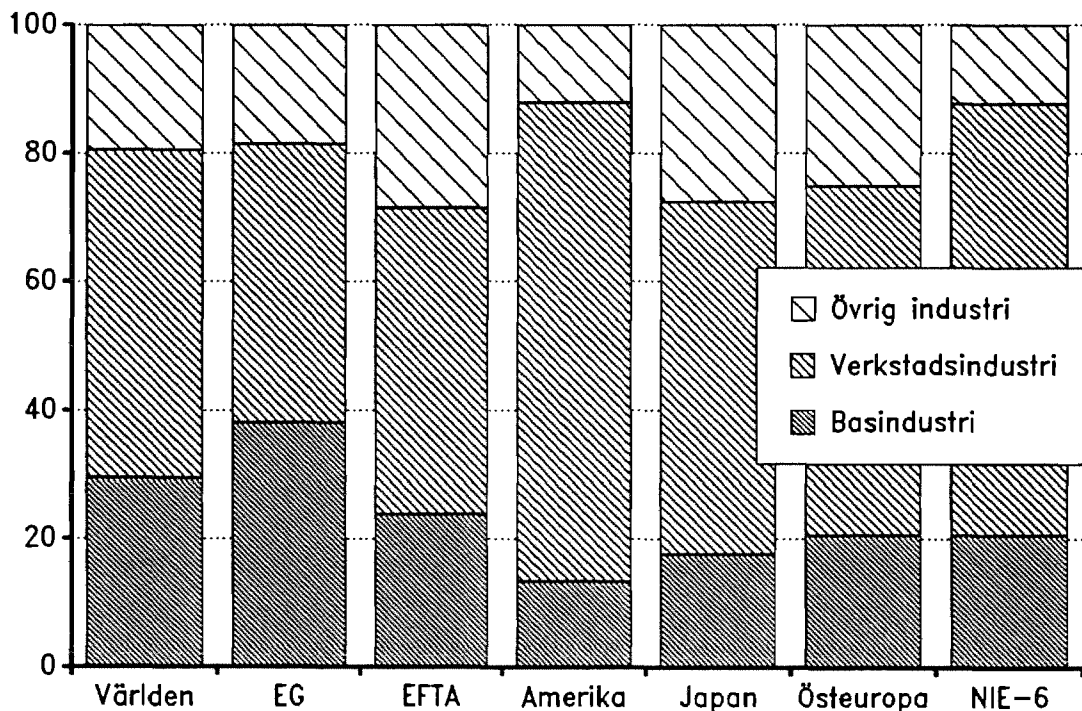
⁴ Till basindustrin räknas: gruvor och mineralbrott, trävaruindustri, massa-, pappers- och pappersvaruindustri samt järn-, stål- och metallverk. Verkstadsindustri utgörs av metallvaru-, maskin-, elektro- och transportindustri.

Diagram 6 Sveriges världsmarknadsandelar för bas-, verkstads- och hela industrin jämfört med 18 OECD-länder för åren 1970—1990 (index 1980=100)

Källa: SINDCOM.

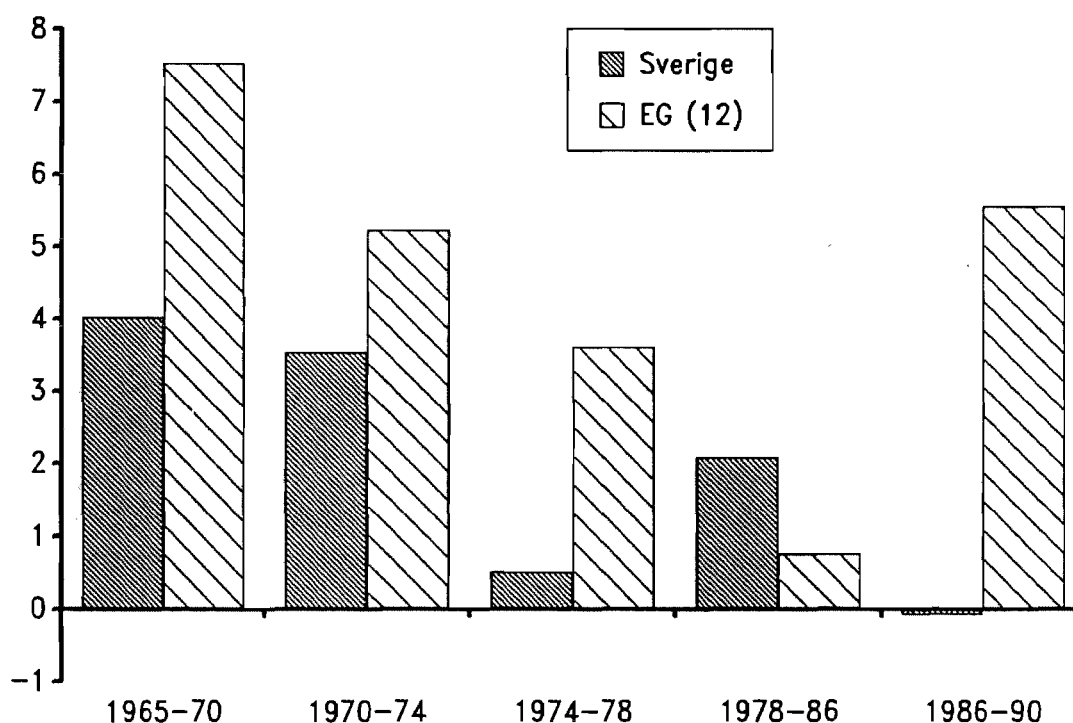
Diagram 7 Sveriges produktinriktning på de viktigaste marknaderna 1989. Uppdelning på bas-, verkstads- och övrig industri (procent)

Källa: SINDCOM.

Snarare än dikotomin mellan bas- och verkstadsindustri, äger den avgörande förändringen rum inom branscher, och i än högre grad inom företag. Ovanstående genomgång pekar på betydelsen av hur de multinationella företagen länkar sina aktiviteter i Sverige till den ofta långt större verksamheten i utlandet. Nedgången för produktionen i Sverige har i själva verket överträffats av en expansion av de svenska företagen i utlandet. Detta behöver i och för sig inte vara negativt, eftersom framflyttade positioner i utlandet kan vara nödvändiga för industrins överlevnad i Sverige. Företagens organisation hemma och i utlandet speglar emellertid förutsättningarna för produktion i olika länder, och blir bärare av en strukturomvandling över landgränserna.

Diagram 8 Genomsnittlig tillväxt i förädlingsvärde per anställd, i Sverige och EG. Samtliga branscher inom tillverkningsindustrin är inkluderade (procentuell tillväxt per år)

Källa: IUI:s enkätmaterial.

Den genomsnittliga produktivitetstillväxten per år mätt som förädlingsvärde per anställd, återges i *Diagram 8* för skilda delar av koncernverksamheten i IUI:s enkätmaterial. Då produktiviteten i Sverige traditionellt legat på en hög nivå kan det anses naturligt att den procentuella produktivitetstillväxten i regel varit lägre här än i EG. Under perioden mellan oljekriserna, 1974—1978, var den särskilt låg i Sverige. Åren under och närmast efter devalveringarna i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet fick verksamheten i Sverige däremot den högre produktivitetstillväxten. Under perioden 1986 till 1990 har vi dock fått

ett närmast extremt mönster. Produktivitetstillväxten har varit negativ i Sverige, medan dotterbolagen i EG redovisar en förbättring med 5,5 % om året.

För att närmare undersöka hur denna utveckling hänger samman med den ökade insatsvaruexporten från Sverige till dotterbolagen i EG har en multipel regressionsanalys genomförts på IUI:s datamaterial. Den beroende variabeln $[(Q/L)_S]$ utgörs av den årliga tillväxten i förädlingsvärdet per anställd i den svenska koncern delen. De förklarande variabelerna är förändringarna i andelen insatsvaror i den totala exporten till EG $[(xInsEG/xEG)]$, samt förändringen i andelen export till de producerande dotterbolagen i EG i den totala exporten till EG $[(xDBEG/xEG)]$. Utgångspunkten är att en ökad andel insatsvaruexport signalerar att förädlingskedjan förkortas i den del av produktionen som är belägen i Sverige, vilket borde ge en negativ effekt på produktiviteten per anställd i Sverige.⁵ Andelen export till dotterbolagen bör istället medföra en positiv effekt, då en internaliserad handel medger ökad kontroll, trygghet i leveranserna och därmed högre effektivitet i produktionen. Följande resultat erhöles⁶

$$(Q/L)_S = \alpha + \beta_1 (xInsEG/xEG) + \beta_2 (xDBEG/xEG) + \varepsilon$$

-0.25	0.14
(-2.73)	(1.99)

där ε är den oförklarade variationen. De estimerade parametrarna är givna nertill, med de erhållna t-värdena inom parentes. Visst stöd erhålls för båda effekterna, vad gäller insatsvaruexportens andel på 1 % signifikansnivå, och tecknen är som förväntats. Effekten av insatsvaruexporten är därtill påfallande stor. Tolkningen är att en procents ökning i andelen insatsvaruexport till EG "lett till" 0,25 % lägre tillväxt i förädlingsvärde per anställd i Sverige. Detta motverkas till en del av den positiva effekten av inomföretagshandel, vilken dock visar ett lägre skattat värde och lägre grad av signifikans.

⁵ Det bör betonas att ett simultanitetsproblem föreligger, eftersom lägre produktivitet kan förväntas bidra till utlokalisering av verksamhet från Sverige. Den effekten bör dock vara marginell jämfört med effekten på förädlingsvärdet av en förkortad förädlingskedja. Fortsatta studier kommer att mer utförligt analysera förhållandet mellan produktiviteten, utlandsinvesteringarna och utrikeshandeln på företagsnivå, liksom hur detta påverkat industrins utveckling i Sverige.

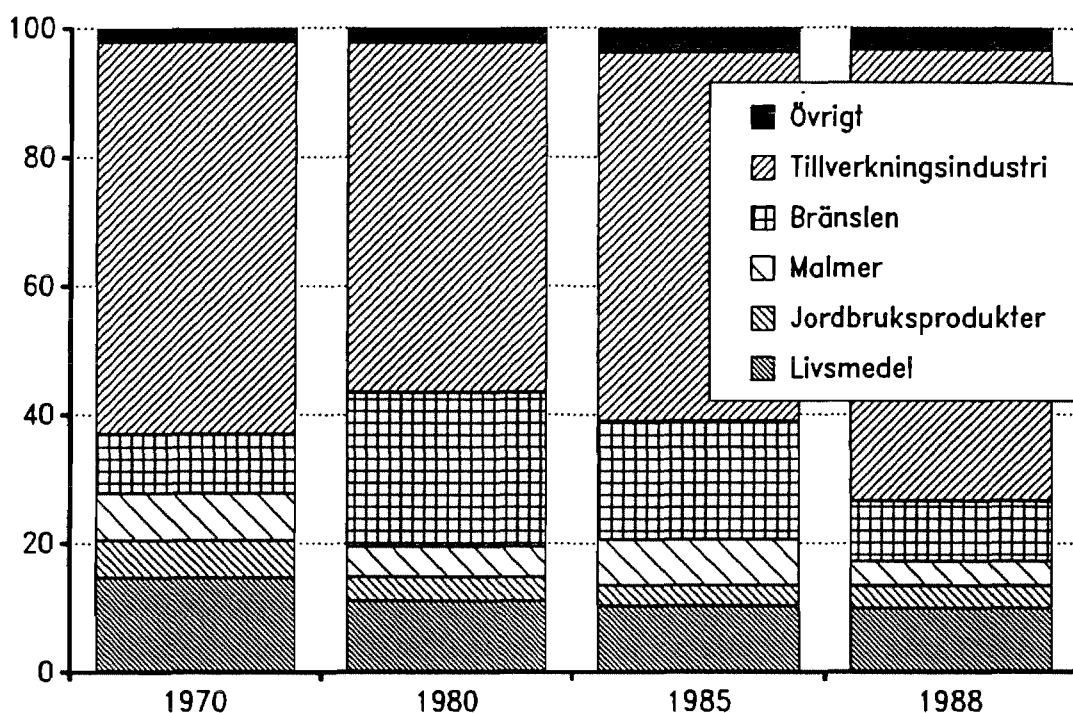
⁶ Estimationen har genomförts på förändringar under de två fyra-årsperioder där uppgifter funnits tillgängliga, dvs. 1974–1978 samt 1986–1990. En dummy för förändring över tiden visade sig vara klart signifikant med negativt tecken, vilket speglar den allmänt lägre produktivitetstillväxten i Sverige i det senare skedet. Det något svaga F-värdet uppgick till 3.749.

En nyckelfaktor för produktiviteten är utfallet av forskning och utveckling (FoU) samt hur ny kunskap sprids inom och mellan företag. De svenska multinationella företagen tillhör de mest FoU-intensiva i världen, och merparten av FoU har genom åren varit lokaliserad i Sverige. En viss förskjutning ägde emellertid rum mellan 1986 och 1990, då andelen FoU i utlandet ökade från 13 till 16 %.⁷ Av all FoU i utlandet svarade dotterbolagen i EG för ca 60 % 1990 (Andersson [1992a]). FoU-verksamhet i Sverige har till stor del resulterat i höjd produktivitet i de utländska koncerndelarna. Samtidigt har dotterbolagens egen FoU-verksamhet haft en signifikant positiv effekt på deras förmåga att tillgodogöra sig den kunskap som genererats av FoU i moderbolaget. Några signifikanta effekter av FoU-satsningar i utlandet på produktiviteten i Sverige har däremot inte kunnat beläggas (Fors [1993ab]).

Det kan noteras att tillväxten i världsekonomin och i världshandeln minskat sedan oljekriserna under 1970-talet, och att liberaliseringen av världshandelssystemet stannat upp på grund av nya former av protektionism, och hittills verkningsslösa försök att hantera dessa i multilaterala förhandlingar. De övergripande förskjutningarna inom handeln med varor mellan 1970 och 1988 illustreras i *Diagram 9*, vilken visar på en markant uppgång för industrivaruhandeln. Förändringarna mellan olika branscher, liksom tjänstehandels expansion, har skapat en alltmer framträdande ställning för differentierade produkter med högt förädlingsvärde vars produktion bygger på mänskliga kunskaper och effektiv hantering av modern teknologi. Produkter och investeringar vilka är intensiva i sin användning av billig arbetskraft och råvaror erfar däremot förhållandevis svag efterfrågan och hård priskonkurrens (Andersson [1992b]).

Det har följaktligen framhållits att industrins utveckling i Sverige rimmar illa med trenderna i världsekonomin som helhet. Som påtalats ovan behöver detta inte innebära något problem. Ett lands produktion kan mycket väl vara mest konkurrenskraftig inom råvarubaserad och/eller lågförädlade verksamhet. Av allt att döma förutsätter detta dock fortsatt pressade kostnader och sjunkande reallöner. Konkurrensen med framför allt nya industriländer kommer knappast att minska, och i den mån Östeuropa får fart på sina ekonomier ökar konkurrensen ytterligare. Dystra utsikter för det internationella handelssystemets regelverk med Uruguay-rundans kräftgång bäddar sannolikt för fler svårigheter för relativt odifferentierade produkter. Mot denna bakgrund är det berättigat att tala om en strukturkris i svensk industri vad gäller såväl storlek som inriktning. Denna kris har blivit alltmer påtaglig genom förändringarna i slutet av 1980-talet.

⁷ Företag från USA, Tyskland och Schweiz hade i genomsnitt ungefär 90 % av sin FoU-verksamhet belägen i hemlandet i mitten av 1980-talet. Japan utgör ett extremt fall, med mer än 99 % hemma (Imai 1993). En allmän trend mot en ökande andel FoU i utlandet rapporteras även av UN (1992).

Diagram 9 Världshandelns varusammansättning 1970—1988 (procent)

Källa: UNCTAD (1987 och 1990).

Det kan slutligen noteras att mindre företag ofta har svårt att expandera i utlandet på grund av bristande resurser för att utvärdera stora mängder information. Svårigheterna är särskilt uttalade på avlägset belägna marknader. De har också begränsade möjligheter att låna i utlandet. Det senare blev dock en mindre avgörande faktor från 1986 i och med att Riksbanken då för första gången tillät finansiering av utländska investeringar från Sverige. *Tabell 4* visar hur nya dotterbolag i utlandet över tiden relaterat till storleken på de svenska moderbolagen. Andelen dotterbolag etablerade av mindre företag var konstant låg mellan 1965 och 1986. Åren 1986 till 1990 ägde en kraftig ökning rum i de mindre företagens andel i framförallt EFTA, och även i EG. Företag med mindre än 500 anställda svarade då för 55 % av alla nyetableringar i EFTA, och 39 % i EG. Mindre och medelstora företag utnyttjade sålunda de nya möjligheterna att investera i utlandet, vilket i första hand resulterade i nyetableringar i de närmast liggande europeiska länderna. Undersökningar av kompetensnivån i Sverige kastar dock tvivel över i vilken utsträckning utlandsinvesteringar i nuvarande läge är en möjlig väg för mindre företag över lag (Braunerhjelm, [1993]).

Tabell 4 Procentuell fördelning av nya utländska dotterbolag efter företagets storlek i Sverige, inom skilda regioner och över tiden

Antal anställda i Sverige 1970	1965- 1970	1971- 1974	1975- 1978	1979- 1986	1987- 1990
Samtliga regioner					
1- 499	11	18	13	14	37
500- 999	6	9	3	5	12
1 000- 4 999	28	19	17	16	9
5 000- 9 999	31	22	32	24	14
10 000-	25	32	36	40	27
<i>Totalt</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
EG					
1- 499	14	13	17	14	39
500- 999	4	6	4	5	13
1 000- 4 999	33	22	21	12	12
5 000- 9 999	32	27	32	21	11
10 000-	21	31	26	47	25
<i>Totalt</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
EFTA					
1- 499	22	39	18	15	55
500- 999	11	13	6	7	6
1 000- 4 999	33	9	0	22	6
5 000- 9 999	17	22	18	20	6
10 000-	17	17	59	37	26
<i>Totalt</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Källa: IUI:s enkätmaterial.

Den utveckling som redovisats ovan har såväl utländska som inhemska förklaringar. Låt oss kortfattat beakta orsakerna, för att därefter diskutera policy-implikationerna.

Orsaker till industrins utveckling

Internationaliseringen av näringslivet hänger i grunden samman med landvinningar inom t.ex. informationsbehandling, transporter, kommunikation m.m., vilka höjt företagets förmåga att kontrollera produktion på skilda marknader. Det har blivit lättare att anpassa sig till speciella krav och öka servicen till kunderna, och produktion har kunnat specialiseras i enlighet med särskilda

fördelar i olika länder. Samtidigt har den ökade *betydelsen av forskning och ny kunskap*, med de kostnader denna betingar, lett till ett större behov att bevaka och lära från konkurrenter. Möjligheter att öka den teknologiska förmågan genom samordning av kunskaper och erfarenheter i olika organisationer har bidragit till en expansion av företagsuppköp, allianser, joint-ventures, etc. (Andersson m.fl. [1992], Dunning, [1993]).

Även utvecklingen av regelsystemet för internationell handel är väsentlig. Den svenska industrins internationalisering under den senaste tioårsperioden har i hög grad påverkats av den *europiska integrationsprocessen*, liksom av *Sveriges ställning utanför EG och geografiska belägenhet* i Europas utkanter. Utsikterna av "The Single Market" innebar såväl hot som möjligheter vilka ökade behovet av närvaro i EG. Det blev t.ex. viktigt att hålla jämna steg med konkurrenter som företog omstrukturering, och agera för att inte diskrimineras vid offentlig upphandling. Också företag från de andra EFTA-länderna expanderade sin verksamhet i EG i slutet av 1980-talet. Uppgången har dock inte i något fall varit lika stor som för svenskt vidkommande, och obalansen mellan utgående och ingående investeringar har inte varit i närheten av det svenska fallet (Leskelä & Parviainen [1990]).

Mot denna bakgrund råder föga tvivel om att utlandsinvesteringarna i hög grad motiverats även av förhållanden i Sverige. Dessa har också inverkat på vilken inriktning den produktion som funnits kvar i hemlandet har fått, och hur denna länkats till den expanderande verksamheten i utlandet. Olika faktorer har här spelat in och samverkat i betydande grad. Med i bilden finns naturligtvis kreditmarknadernas avreglering, och de nya möjligheterna att finansiera utlandsinvesteringar från Sverige. Det avgörande är dock de faktorer som bestämt den relativa lönsamheten av verksamhet i Sverige och i utlandet. Låt mig kortfattat och något schematiskt diskutera delvis sammanhängande faktorer: utträngning på grund av den offentliga sektorn, alternativkostnaden för investeringar, arbetsmarknadens funktionssätt, samt förutsättningarna för tillvaratagande av ny kunskap.

○ *De offentliga myndigheternas tillväxt*, från ca 15 % av BNP 1970 till 21 % 1990, har inneburit att industriproduktion trängts ut ur Sverige. Bortsett från effektivitetsförluster till följd av växande skatteklar minskade den offentliga sektorns expansion utrymmet för övriga delar av ekonomin. Detta gäller inte minst tillgången på utbildad arbetskraft tillsammans med strukturen på den högre utbildningen. Andelen högskoleutbildade tekniker, i procent av den totala arbetskraften, bedöms t.ex. vara lägre i Sverige än i konkurrentländerna (Ohlsson och Vinell [1987]). Bristerna har blivit särskilt påtagliga på fabriksgolvet, vilket har lett till lokalisering av högförädlade produktion i utlandet.

- *Alternativkostnaden för investeringar* har varit högre i Sverige än i jämförbara länder. Attraktiva finansiella placeringar till följd av statens upplåningsbehov parat med utlandslånenormen och kreditmarknadernas avreglering, motverkade investeringar i produktion.
- *Arbetsmarknadens funktionssätt* har skapat svaga incitamentsstrukturer, inte minst för kompetensutveckling inom produktionen. Centrala löneavtal har i första hand eftersträvat en utjämning av löneskillnader och långtgående reglering av löner, anställningsförhållanden, ledighet, etc. har skapat rigida strukturer. Medan omfattande procedurer fördelar kakan, ägnas förhållandevis lite uppmärksamhet åt de faktorer som bestämmer kakans storlek. Internationellt sett låga löner för forskare och ingenjörer har visserligen gett kostnadsfördelar inom FoU-verksamhet och en stark produktutveckling, men den relativt låga statusen och motivationsnivån för kvalificerade yrkesarbetare har förordat satsningar på avancerad industriproduktion i utlandet. Därtill har behovet att stimulera arbetskraften, tillsammans med arbetsmarknadens överhettning, gett löneglidning som överskridit produktivitetsökningarna och bidragit till inflation.
- *Dåliga förutsättningar för innovationer* har gjort att endast ett ringa antal nya produkter introducerats, trots den generellt sett höga FoU-intensiteten i svensk industri. Det är väl känt att en trade-off föreligger mellan utveckling av redan existerande kunskap och framtagning av ny (Levitt och March [1988], March [1991]). Överbryggningsproblemet mellan ny kunskap och kommersiella produkter är förknippat med omfattande incitamentsproblem då en sammankoppling erfordras av olika kompetensområden.
- Avslutningsvis bör inverkan av ytterligare en faktor kommenteras, nämligen *devalveringarna* i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet. Dessa skapade tillfälligt ett lägre kostnadsläge i Sverige, vilket stärkte industrins konkurrenskraft men minskade omvandlingstrycket. Givet de förhållanden som i övrigt rådde i ekonomin, och som kort beskrivits ovan, blev resultatet en ökad inriktning mot basindustri och insatsvaruproduktion med lägre förädlingsvärde. Denna utveckling accentuerades i slutet av 1980-talet. I slutändan står vi med en krympande industrisektor i Sverige, och en väl utvecklad svenskägd industri i EG.

Policy-implikationer

I nuläget riktas stor uppmärksamhet på Sveriges akuta svårigheter. Skattereformen har effektivt ökat det tidigare extremt låga hushållssparandet. Samtidigt har en svag inhemsk efterfrågan, räntechocker, finans- och fastighetskriser lett till ett lågt kapacitetsutnyttjade, utslagning av industri, stigande arbetslöshet och ett växande statligt budgetunderskott. Kostnadsläget har dock sänkts kraftigt, främst genom lägre arbetsgivaravgifter och en de facto devalvering sedan kronans anknytning till ECU:n övergivits. Stort hopp sätts i detta läge till exportindustrin.

En fortsatt hög alternativkostnad för kapital, fokus på pressade lönekostnader, brist på utbildade yrkesarbetare och svaga incitament för kompetensutveckling, kommer emellertid sannolikt att leda den svenska industrin vidare på redan inslagna spår. Resultatet blir en fortsatt tillbakagång för produktionen i Sverige. Följande punkter ses därför som viktiga inslag i en politik syftande till produktivetsförbättringar och tillväxt:

- De investeringar de svenska företagen genomfört ökar EG-marknadens tillgänglighet för export från Sverige. För att en återhämtning av industrin ska komma till stånd krävs dock nya impulser vilka kan motivera en uppgradering av verksamheten här hemma. Förutsättningarna för investeringar i Sverige bör helst vara bättre än i jämförbara EG-länder.

Investeringar motverkas av de höga alternativkostnaderna för kapital. Detta kan i princip åtgärdas genom lägre korta räntor, lägre långa räntor, eller selektiva åtgärder. Idag åtföljs kronans de facto devalvering av en regim med flytande växelkurs, eller i vart fall "dirty float" i den mån riksbanken intervenserar. Riksbanken har möjlighet att agera för att sänka de korta räntorna men kan i praktiken tvingas fortsätta stötta växelkursen. Detta motiveras av den omfattande privata länestocken i utländsk valuta vilken tenderar att överges då räntorna sjunker i Sverige - med fallande krona och utsikter om höjd inflation och högre långa räntor som följd. En ensidig sänkning av de korta räntorna relativt andra länder fordrar därför att en stor del av stocken av privata lån i utländsk valuta överförs till offentlig regi under ordnade former.

Den långa räntan är emellertid av större betydelse i det här avseendet, eftersom planeringshorisonten mer liknar den som föreligger vid investeringar i produktion. Den långa räntan är i hög grad en fråga om förtroendet för den ekonomiska politiken, och inte minst trovärdigheten hos statens utfästelser att få budgetunderskottet under kontroll. Farhågor för ökande offentlig upplåning och/eller höjda skatter, liksom för löneökningar som överstiger produktivetsökningen, driver upp den långa räntan. Selektiva åtgärder, slutligen, är förknippade med väl kända urvals- och incitamentsproblem, varför det är viktigt att eftersträva generellt lägre realräntor. Det är emellertid väsentligt att söka kombinationer av åtgärder på dessa områden som förbättrar tillgången på riskkapital och förutsättningarna för produktiva investeringar i Sverige.

- Av flera skäl synes utvecklingen på arbetsmarknaden vara en nyckelfråga. Oro för krav från arbetstagarorganisationerna på kompensation för reallönesänkningar och risk för konflikter med arbetsgivarna späder på inflationstrycket. Därtill har redan påtalats att arbetsmarknadernas funktionssätt hämmar strukturomvandling och kompetensutveckling. Mycket skulle vara vunnet med högre acceptans för belöningssystem som stimulerar produktivetsförbättringar, och samtidigt mekanismer som gör det trovärdigt att löneökningar kopplas till produktivetsförbättringar. Den s.k. produktivetsdelegationen (1991) har redan presenterat åtskilliga förslag till specifika åtgärder.

○ Ett starkt behov föreligger av att minska gapet mellan FoU och utvecklingen av ny produktion i Sverige. Detta är dels en fråga om fungerande kommunikationsvägar mellan grundforskning och industriell verksamhet, och dels en fråga om mer informationsutbyte och större kontaktytor mellan stora företag å ena sidan och mindre och medelstora företag å den andra. Mot den bakgrunden finns det anledning att se över möjliga stimulanser för kompetensutveckling samt kvalitén på den infrastruktur som möjliggör effektiv spridning och hantering av information.

○ Förekomsten av potentiella kompetenta samarbetspartners i den svenska ekonomin är viktig för beslut att förlägga produktion hit. Kronans depreciering och avskaffandet av hinder för utländskt ägande underlättar nu för utländska aktörer att investera i Sverige, vilket skulle kunna bidra till ett bättre industriklimat. Med fortsatt höga räntor och inflexibla arbetsmarknader föreligger dock en reell fara för omfattande utländska uppköp vars syfte inte är att etablera en varaktig närvaro i Sverige, utan komma över begärlig teknologi för bruk på annat håll. Detta är en följd av den goda tillgången på forskning och forskningsresultat i Sverige, samtidigt som produktionssidan är förhållandevis svag.

Delvis på grund av vår geografiska belägenhet är det under alla omständigheter osannolikt att utländska investeringar ensamma skall åstadkomma en mer betydande omstrukturering av industrin. Det ligger närmare till hands att de svenska multinationella företagen ska se sig föranledda att stärka och förnya produktionen i Sverige. De stora svenska företagens internationella närvaro och erfarenhet utgör en resurs som behöver omsättas i ett fruktbart utbyte med mindre lokala industri- och tjänsteföretag för att en gynnsam industriutveckling ska vara möjlig i Sverige.

Referenser

- Andersson, T, [1992a], De multinationella Företagen, Sverige och EG, Working Paper 343, Industriens Utredningsinstitut (IUI), Stockholm.
- Andersson, T, [1992b], Sveriges Utrikeshandel, i *Sveriges Industri*, s. 71—85, Industriförbundets Förlag, Stockholm.
- Andersson, T, Arvidsson, N & Svensson, R, [1992], Reconsidering the Choice between Takeover and Greenfield Operations, Working Paper 342, Industriens Utredningsinstitut (IUI), Stockholm.
- Bergsten, C F, Horst, T & Moran, T, [1978], *American Multinationals and American Interests*, Brookings, Washington.
- Braunerhjelm, P, [1993], *SMEs and Globalization*, in Oxelheim, L, the Global Race for Foreign Direct Investment: Prospects for the Future, Springer Verlag, Heidelberg, forthcoming.
- Caves, R E, [1982], *Multinational Enterprise and Economic Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dunning, J H, [1977], Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach; i Ohlin, B, Hesselborn, P-O & Wijkman, P M, red, *The International Allocation of Economic Activity: Proceedings of a Nobel Symposium Held at Stockholm*, s. 395-418, Macmillan, London.
- Dunning, J H, [1993], *The Theory of Transnational Corporations*, United Nations Library on Transnational Corporations, Volume 1, Routledge, London och New York.
- Finansdepartementet, [1992], Utrikeshandel och Handelspolitik, Bilaga 15 till LU 92, Stockholm.
- Fors, G, [1993a], Technology Transfer to Foreign Manufacturing Affiliates by Multinational Firms, Working Paper 370, Industriens Utredningsinstitut (IUI), Stockholm.
- Fors, G, [1993b], International Technology Transfer within Multinational Firms and its Impact on Domestic and Foreign Productivity Growth, mimeo, Industriens Utredningsinstitut (IUI), Stockholm.
- Imai, K, [1993], Globalization and Cross-border Networks of Japanese Firms, i *Japan: A European Perspective*, Andersson, T, red, utkommande, Macmillan, London.
- OECD, [1989], *Science and Technology Indicators*, Paris.
- Ohlsson, L & Vinell, L, [1987], *Tillväxtens drivkrafter. En studie av industrins framtidsvillkor*, Industriförbundets Förlag, Stockholm.
- Leskelä, J & Parviainen, S, [1990], "EFTA Countries' Foreign Direct Investments", Occasional Paper 34, European Free Trade Association, Geneva.
- Levitt, B & March, J G, [1988], Organizational Learning, *Annual Review of Sociology* 14, s. 319-340.

-
- Mansfield, E & Romeo, A, [1980], Technology Transfers to Overseas Subsidiaries by U.S.- Based Firms, *Quarterly Journal of Economics*, December, s. 737-750.
- Mansfield, E, Romeo, A, Schwartz, M, Teece, D, Wagner, S & Brach, P, [1983], New Findings in Technology Transfer, Productivity and Development, *Research Management*, March-April, s. 11-20.
- March, J G, [1991], Exploration and Exploitation in Organizational Learning, *Organization Science*, 2, February, s. 71-87.
- Produktivitetsdelegations Betänkande, [1991], Drivkrafter för Produktivitet och Välstånd, SOU, 82.
- SINDCOM, NUTEK, Stockholm.
- Svensson, R, [1993], Evidence on Declining Exports due to Production Overseas, Working Paper 369, Industriens Utredningsinstitut (IUI), Stockholm.
- Swedenborg, B, [1982], *Svensk Industri i Utlandet. En Analys av Drivkrafter och Effekter*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- UN, [1992], World Investment Report, Transnational Corporations as Engines of Growth, New York.
- UNCTAD, [1987] och [1990], *Handbook of International Trade and Development Statistics*, New York.